

Iz neobjavljene korespondencije dr. Ive Pilara

Nastavljajući s objavljivanjem anotirane korespondencije Ive Pilara donosimo dvadeset i sedam pisama koja su nastala u razdoblju od 1908. do 1932. godine, odnosno u razdoblju njegova života u Tuzli i Zagrebu, ali i kraćeg boravka u Sarajevu tijekom Prvoga svjetskog rata. Većina se Pilarovih pisama čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK) u Zagrebu. Ovom izboru pridodana su još dva pisma, koja se također nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i to u fondu časopisa *Nova Evropa*. Dva su pisma pohranjena u fondu Družbe Braće hrvatskog zmaja u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu. Jedno pismo (upućeno Mehmedu Spahi — br. XVIII) nalazi se u Arhivu Bošnjačkog instituta (ABI) u Sarajevu. Dva su pisma već ranije objavljena, ali bez pratećih bilježaka.¹ Jedno od pisama (upućeno Edhemu Mulabdiću, br. XXVI) objavljeno je u necjelovitom obliku i bez identifikacije primatelja.²

Premda ta pisma ne čine zaokruženu tematsku cjelinu, svako je važno za potpunije poznavanje raznih dionica Pilarove karijere koje su uslijed korjenitih promjena okolnosti i ambijenta u kojima je živio bile višeslojne, katkad i proturječne, tako da s pravom privlače pozornost istraživača. U nekim od ovdje objavljenih pisama pronaći ćemo nove i gdje gdje intrigantne pojedinosti koje upotpunjuju njegov profil rasnog intelektualca s raznovrsnim zanimanjima u javnome djelovanju i očitom potrebom da snagom istraživanja i promišljanja ponudi vlastita gledišta na probleme aktualne prvih triju desetljeća prošloga stoljeća. Politika, povijest, snalaženje u ratnim okolnostima i zanimanje za obiteljsko rodoslovlje i još mnogo drugih pojedinosti predmet su ove korespondencije.

Većinu pisama sastavio je i poslao sam Pilar, a ostala su pisma upućena njemu. Dio pisama, uglavnom ona starijeg datuma, napisan je rukom, a ostali pisacim strojem. Sva su kronološki poredana i opremljena bilješkama s osnovnim podacima o spomenutim osobama i različitim, manje poznatim pojmovima.

Ovaj rad nastao je u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta «Ivo Pilar, teoretičar hrvatske modernizacije» (194-0190613-0651), odnosno unutar programa «Politika i moderni identiteti u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću» koji financijski podupire Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

¹ Riječ je o pismima Svetozara Rittiga i nadbiskupa Josipa Stadlera (br. VIII i IX). Vidi: «Tri dokumenta iz siječnja 1915.», Z. Grijak i Z. Matijević, prir., *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara* (dalje: *GP*), Zagreb, 2/2002., sv. 2, 170-172.

² Do sada je bilo zabilježeno da je «Pilar pisao pblži nepoznatoj osobi Edhem-efendiji». Riječ je o Edhemu Mulabdiću. Dio pisma objavljen je u: Božidar JANČIKOVIĆ, «Ivo Pilar u svjetlu nepoznatih dokumenata», *GP*, 1/2001., sv. 1, 257-258. Pismo je sačuvano u rukopisu i u dva primjerka pisana pisacim strojem. U oba se nalaze Pilarovom rukom uneseni ispravci.

Osim toga, prevedeni su dijelovi napisani na njemačkom, talijanskom i latinskom jeziku.

Među korespondentima nalazimo niz poznatih osoba iz onodobne javnosti (Juraj Biankini, Vinko Kisić, Milan pl. Šufflay, Svetozar Rittig, Ante Liepopili, Gjur Szabo, Mehmed Spaho, Edhem Mulabdić, Milan Ćurčin, Franjo Dujmović i dr.), koje su svaka na svoj način i uz različite intenzitete bile u duljoj osobnoj vezi s Pilarom ili su iz drugih razloga s njime stupile u kontakt. Među korespondentima su i dvije osobe iz rodbinskog okruženja: stric Martin Pilar i punac Teodor Shek pl. Vugrovečki. Korespondenciju na njemačkom jeziku, koja najviše govori o Pilarovim odnosima s adresatima iz Austrije i Francuske, objavit ćemo u jednome od sljedećih brojeva časopisa *Pilar*, zajedno s nekim pismima iz prvog dijela razdoblja njegova života provedenog u Sarajevu.

Korespondenciju otvara Pilarovo pismo don Jurju Biankiniju, jednome od čelnih političara u Dalmaciji i zastupniku u Carevinskom vijeću u Beču. Pilar koristi prigodu da ga obavijesti o gledištima hrvatskih političara u Bosni i Hercegovini prema pitanju njezine aneksije Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pilar posebice opisuje tri etničke zajednice organizirane prema konfesionalnom ključu te analizira agrarni problem, koji je povlačio za sobom preispitivanje socijalnih i gospodarskih odnosa. Prvom problemu pristupa iz perspektive hrvatskog političara koji se bori za Hrvate katolike, a u drugome izražava razumijevanje za muslimanska stajališta. Unatoč ideološkim razlikama među bosansko-hercegovačkim Hrvatima, najvidljivijima u jazu između Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge, Pilar je istaknuo jednoglasnu hrvatsku potporu aneksiji, koja je prema njemu omogućivala da se u budućnosti hrvatske zemlje okupe u jednu upravnu cjelinu. Prema njegovu mišljenju, državnoopravno priključenje Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji bilo je važno i zbog zaustavljanja srbijskog širenja na prekodrinske prostore, što je sagledavao i u širem kontekstu južnoslavenskog pitanja. Sljedeće pismo svjedoči o Pilarovu internom sukobu s vodstvom Hrvatske narodne zajednice. Spor je okončan njegovim istupom iz stranke i nastavkom samostalnoga političkog djelovanja. Riječ je o problemu koji do sada nije obrađivan, a važan je za razumijevanje razvoja hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Do sukoba je Pilar bio jedna od vodećih osoba Hrvatske narodne zajednice, poznat po sastavljanju njezinih pravila i beskompromisan zagovaratelj njezinih političkih stajališta u javnom sučeljavanju s vrhbosanskim nadbiskupom Stadlerom.

U pismu Petra Senjanovića analizira se važnost željezničkog povezivanja Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom u sklopu austro-ugarske prometne politike i dualističkog sustava vlasti te ukazuje na marginalizaciju hrvatskih interesa. Pismo se može čitati i u kontekstu Pilarova bavljenja geopolitičkim temama, u kojemu je pronicljivo uočavao važnost prometnog povezivanja za nacionalno gospodarstvo i njegovo daljnje umreženje na međunarodnoj razini. Peto pismo odnosi se na kontakte s dalmatinskim novinarom Vinkom Kisićem, u kojem nala-

zimo do sada nepoznatu razmjenu mišljenja o političkim odnosima u Bosni i Hercegovini. Navedena pisma upućuju na Pilarovu tadašnju usmjerenost prema Dalmaciji, ali i na veliku dozu kritike upućene političarima iz banske Hrvatske, a napose onima koji su Bosnu i Hercegovinu prepuštali srpskoj politici kao perjanici jugoslavenskog pokreta.³ On uzima u obzir različite gospodarske i socijalne teme koje su određivale sadržaj tadašnjih rasprava. Uočava sve slabosti dualističkog mehanizma vlasti, koji zbog neprilagođenosti visoke ekonomske politike i zemljopisnih okolnosti perifernih dijelova Monarhije nije bio poticajan za ostvarenje hrvatskih interesa. Pilar se nije zadovoljavao promatranjem suvremene povijesti nacionalnih ideologija i ispitivanjem međustranačkih odnosa, nego je mnogo više pozornosti posvetio konkretnim podacima s područja prava, demografije i međunarodnih odnosa, koji su mu omogućili iznošenje relevantnih ocjena o aktualnim kretanjima. Odnos prema službenoj prometnoj politici pokazuje da se Pilara ne može promatrati kao pukog »slugu« Beča, kako je to još uvijek zamjetno u dijelu historiografije, jer ga kritika pojedinih postupaka Beča pokazuje kao političara koji je bio svjestan dobrih i loših strana tadašnjeg režima, kao i pozadine brojnih interesa koji su se prepletali unutar Dvojne Monarhije.

U ostavštini Ive Pilara, kao i drugim objavljenim pismima, nije se pojavljivao nadimak »Dege«. Prema sadržaju pisma i poznavanju Pilarova životopisa, nadimak je najviše navodio na Milivoja Dežmana, s kojim je od mladosti bio blisko povezan. Dežman je odgovarao tipičnom *opinion-makeru* koji je preko članaka u *Obzoru* imao udjela u stvaranju javnog mnijenja tadašnje Hrvatske. Dežman će tijekom Prvoga svjetskog rata pod pseudonomom Ivanov napisati brošuru *Južnoslavensko pitanje* — još jedna dodirna točka s Pilarom — koja svjedoči o njihovim različitim pogledima na rješavanje političkih problema u kontekstu razmrsavanja nacionalnog pitanja. Dežman ipak neće prešutjeti Pilarova stajališta čime je pokazao odanost kodeksu ponašanja ozbiljnog novinarstva.

Pisma iz razdoblja neposredno uoči Prvoga svjetskog rata i njegova trajanja različitog su sadržaja. U jednome se iznose tipični problemi vezani uz ratno ozračje koji se odnose na intervencije za pojedince — primjer muslimanskog mladića i pisara u odvjedničkom uredu za kojega se traži oslobođenje od vojne službe (pismo br. VI) ili molba jednog Tuzlaka da mu se pomogne dobiti viši položaj u vojnoj službi (pismo br. X) pri čemu taj Pilarov korespondent jedini do sada u sačuvanim pismima izražava protužidovsko raspoloženje zbog udjela Židova u činovničkoj službi u vojsci. Na to se nadovezuje Pilarova molba Milanu Ogrizoviću (pismo br. XII) da mu se boravak u Beogradu prigodom službenog puta učini lagodnijim rezervacijom odgovarajućeg smještaja.

³ Prema Ekmečiću politika Hrvatsko-srpske koalicije je »pretpostavljala da su Bosna i Hercegovina u osnovi srpske zemlje i da je zadatak srpske vlade da rešava o njihovom oslobođenju u skladu sa međunarodnim okolnostima«. Usp. Milorad EKMEČIĆ, *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd, 1997., 393. Teško je složiti se s takvom ocjenom s obzirom na sastav Koalicije, u kojoj je nesporno među brojnim hrvatskim članovima prevladavao osjećaj potrebe za kompromisima na načelima narodnog jedinstva, ali ne i za potporom srbijanskoj ekspanziji.

Jedno od pisama govori o Pilarovoj potrazi za vlastitom genealogijom i upoznavanjem obiteljskih korijena.

Među pismima se nalazi i jedno za koje trenutačno nije moguće utvrditi autora. Nije naime poznato tko se krije iza imena Karlek (Karlo, Dragutin?). Sadržaj pisma govori o autorovu odličnom poznavanju srednjovjekovne povijesti. U to je vrijeme djelovao povjesničar Karlo Horvat, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Sveučilištu u Zagrebu. U obzir bi valjalo uzeti i imena Karla Häuslera i Dragutina Prohaske. Prvi je bio poznat pjesnik, koji je 1911. diplomirao povijest u Beču, a drugi je, poput Pilara, pripadao pokretu moderne.⁴ Jedno od pisama poslao je Pilaru 1917. poznati sveučilišni profesor povijesti Milan pl. Šufflay, s kojim će ostati i dalje u kontaktu, kako iz ljubavi prema temama iz starije povijesti, napose iz riznice srednjovjekovne Bosne, tako i zbog nekih političkih pogleda. Obojica su do kraja Prvoga svjetskog rata podupirali opstanak Dvojne Monarhije. Stoga i nije čudno što jugoslavenske vlasti nisu poslije »prvomajskog akta« propustile represivno djelovati protiv dojučerašnjih protivnika. (Poznat je sudski proces koji je pokrenulo kraljevsko državno odvjetništvo 1921. protiv Šufflaya i drugova, među kojima je bio i Pilar.)⁵ Od ostalih ratnih pisama posebice je vrijedno ono od 26. studenoga 1917. iz kojega se vidi da Pilar, unatoč »vojničkom položaju«, nije mislio stajati prekrizanih ruku u prijelomnom času određivanja hrvatskoga političkog puta. U pismu piše o radu radi stvaranja »vlastite« političke organizacije bez koje, očito, nije mogao provoditi korake za ostvarenje svojih ciljeva. Iz istoga pisma postaje razvidno i da je autor članaka koje je objavio sa skrivenim identitetom (*Spectator Bosnensis*) u zagrebačkom tisku — pravaško-frankovačkom dnevniku *Hrvatska*.⁶ Njima je obavijestio hrvatsku javnost o dinamici novih kretanja u Bosni i Hercegovini te se bezuvjetno suprotstavio politici deklaracijskog pokreta (»Svibanjska deklaracija«) koji je iznutra potkopavao temelje Austro-Ugarske Monarhije. Smatrao je da jugoslavensko državotvorstvo na razvalinama crno-žute Monarhije vodi zadovoljavanju aspiracija susjednih zemalja, tj. uspostavi regionalnog poretka koji će dugo biti izvor nestabilnosti.

Ostala pisma potječu iz razdoblja između dvaju svjetskih ratova, kad su načela političkog života poprimila drugačije sadržaje. Politička oštrica, ponajviše zbog pripadnosti »porazenim« snagama, više nije bila snažno istaknuta. Prevladava Pilarovo zanimanje za teme utjecaja vjerskog dualizma, Crkvu bosansku,

⁴ Zanimljiv podatak vezan uz Prohasku jest njegova prijateljska veza s češkim profesorom Janom Peiskerom, čiji je tekst »Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja?« Pilar preveo na hrvatski. Vidi: *Pilar*, Zagreb, 2/2007., br. 3 (1), 64-89, ovdje 89.

⁵ Usp. Bosiljka JANJATOVIĆ, »Ivo Pilar: Tri dokumenta u vezi sa suđenjem g. 1921.« i »Ivo Pilar: Historijat moje veleizdajničke parnice u g. 1921.—22.«, prir. Z. Matijević, *GP*, 2/2002., sv. 2, 203-209, 211-215.

⁶ Vidi: »Politika u Bosni«, *Hrvatska*, Zagreb, 1917., br. 1845 (2. listopada), br. 1846 (3. listopada), br. 1847 (4. listopada), br. 1848. (5. listopada) i br. 1849 (6. listopada). Svi su članci objavljeni na prvoj stranici dnevnika, a posvećeni su analizi djelovanja glavnih političara u Bosni i Hercegovini: J. Sunarića, D. Dimovića, I. Pilara, J. Vancaša, Š. Arnautovića i S. Bašagića.

bogumilstvo i kulturnu povijest (dopisivanje s V. Ćurčićem, M. Ćurčinom i G. Szabom). U pismu upućenom Emiliju Laszowskom (pismo br. XX), velikom meštru Družbe Braće hrvatskog zmaja, Pilar se prigodom zamajenja (ulaska u Družbu) predstavlja kao »skromni pobornik na njivi hrvatske historije«. Istraživanje nacionalne prošlosti služilo je Pilaru i za tumačenje recentnih političkih događaja. Kao član Družbe Pilar je održao dva predavanja: »Znanstvena osnova savremenog vegetarijanstva« i »Važnost geopolitike«.⁷

Većina Pilarovih tema uvijek se iznova vraća u Bosnu i Hercegovinu. Potičući raspravu o njezinoj prošlosti, Pilar gotovo neminovno govori i o njezinoj suvremenosti. Upada u oči da 1927., istodobno kada izlaže svoje teze o bogumilstvu i pobija tvrdnje Stjepana Zagorca, nekadašnjeg zastupnika u hrvatskom Saboru i jedne od perjanica reformnoga pokreta nižega katoličkog svećenstva i ing. Mustafe Čelića (povezan s Hrvatskom seljačkom strankom) o nepostojanju veza između bogumila i Crkve bosanske, zagrebački *Obzor* intenzivno piše o bosansko-hercegovačkim povijesnim temama (npr. o porijeklu muslimana, o tezama Vase Glušca o Crkvi bosanskoj, o knjizi N. Z. Bjelovučića o bogumilskoj vjeri te o dolasku franjevaca u Bosnu), ali isto tako o nužnosti provedbe oblasnih izbora. Pilarovo pismo upućeno Mehmedu Spahi govori o financijskim promišljanjima i pokušaju razvijanja poslovnih veza radi boljeg povezivanja novčarskih ustanova u Zagrebu i Sarajevu. Pismo poslano Edhemu Mulabdiću u vrijeme šestosiječanjske diktature baca jako svjetlo na Pilarove originalne poglede o Bosni i Hercegovini koji nude troetapni izlaz iz zatečenog stanja. U slučaju Mulabdića potvrđuju se Pilarovi dobri odnosi s dijelom muslimanske elite do 1918. godine, koje je namjeravao održavati i u kasnijem razdoblju.

No, ni u međuraću ne iščezava posve podsjećanje na austro-ugarsko razdoblje koje je ostalo zabilježeno kao »zlatno doba« Pilarova djelovanja. Iz pisma Franje Dujmovića vidljiv je interes dijela međunarodne intelektualne javnosti za južnoslavensko pitanje analizirano u djelu *Die Südslawische Frage*, koje je, velikim dijelom zbog stajališta zagovornika ostvarenja hrvatskog državnog i nacionalnog prava i načina provedbe unitarističko-centralističke politike službenog Beograda, i dalje bilo otvoreno. Na taj su način samo ojačala stara Pilarova gledišta o geopolitičkim odrednicama koje su nadživjele slom Monarhije i dalje znatno utjecale na gibanja u jugoistočnoj i srednjoj Europi.

Zahvaljujem uredniku časopisa *Pilar* dr. sc. Zlatku Matijeviću koji mi je kolegijalno dao na korištenje preslike većeg broja ovdje objavljenih pisama. Također zahvaljujem g. Božidaru Jančkoviću, bez čije pomne brige za pisanu ostavštinu Ive Pilara ne bismo danas imali vrijednu osobnu dokumentaciju koja na neizra-

⁷ Hrvatski državni arhiv, fond Braće hrvatskog zmaja, 635, dossier Ive Pilara. U sačuvanim se papirima čuvaju dva zmajska imena: na omotu spisa zapisano je »zmaj Tuzlanski«, a u jednome dopisu »zmaj Solski« (Soli je stari hrvatski naziv za Tuzlu.) O Pilarovu odnosu prema vegetarijanstvu vidi: Krešimir BELOŠEVIĆ, »Dr. Ivo Pilar — prvi predsjednik Vegetarskog društva (Početci organiziranog vegetarijanskog pokreta u Hrvatskoj)«, *Pilar*, 1/2006., br. 1 (1), 109-116.

van način svjedoči o suradnji jednoga dijela hrvatske intelektualne elite. Posebnu zahvalnost dugujem kolegama iz uredništva časopisa Tomislavu Jonjiću i dr. sc. Zlatku Hasanbegoviću na nesebičnoj pomoći u odgonetavanju pojedinih zakućastih pitanja iz vremena i prostora Pilarova djelovanja.

• *Stjepan Matković*

I.

[Dolnja Tuzla, rujan 1908.]¹

Visokocijenjeni i velečastni gospodine!²

U posjedu sam Vašeg visoko cijenjenoga pisma od 18. pr. mjes. i zahvaljujem Vam na povjerenju, da ste se u tako važnom pitanju baš na mene obratili.

Vaše cijenjeno pismo primio sam dan prije odlaska na jedno oduže poslovno putovanje. Tako nijesam prispio da odmah na Vaše visoko cijenjeno pismo odgovorim; i molim Vas, da mi zakašnjenje dobrohotno ispričati izvolite.—

U smislu Vaše želje slobodan sam Vam izložiti naše stanovište u nekim aktuelnim bosanskim pitanjima. Pošto sam u stalnom kontaktu sa našim prvacima mislim da smijem ustvrditi, da navedene misli i uvjerenja, nisu samo moja svojina nego svojina svih nas Hrvata u Bosni i Hercegovini.—

I. U prvom redu stoji danas pitanje aneksije.

Mi svi Hrvati u Bosni i Hercegovini jesmo listom za aneksiju; za aneksiju što prije i ma u kojoj formi.³

Mi smo najme uvjereni, da je Bosna za hrvatstvo izgubljena, ako dodje iz ruku austro ugarske monarhije.— Ako se to zbije, ona će neizbježno doći u srpske ruke. Dodje li B. i H. pod kraljevinu Srbiju, tad za sto godina u Bosni neće biti niti jednoga muslimana i niti jednoga katolika. To slijedi nužno i neizbježno iz nepojmljive vjersko-narodne netolerancije bosanskih Srba. I tamo je onda sudbina hrvatskoga naroda konačno zapečaćena. Već površni pogled na hrvatske zemlje uči, da je uski trak Slavonije Hrvatske i Dalmacije samo ljupina a Bosna i Hercegovina jezgra našeg narodnog tijela. Tko ima ove dvije posljednje, dominirati će svima hrvatskim zemljama.—

Zato su se Srbi bacili svom snagom na osvojenje B. i H. Diviti se valja oštro umnosti, kojom su oni shvatili situaciju, i diviti se valja zaslepljenosti naših prekosavskih političara, koji ne shvaćaju da su im Srbi u Banovini dali svoju pomoć samo uz cijenu, da im oni puste u Bosni slobodne ruke. Kad Srbi imadu B. i H., Banovina je onako njihova!

Mi doduše znamo, da pod današnjim prilikama ne imamo očekivati, da bi se B. i H. aneksijom priklopila Hrvatskoj i Slavoniji.—

Mi znamo jako dobro, da dok u Banovini vlada koalicija, koja se je najprije s Magjarima zavadila na nož, a onda se Beču zamjerila svojim neopreznim eksponiranjem za teško kompromittovane Srbe, da dotle nemožemo očekivati da bi se Bosna Hrvatima povjerila. Nu to nije naša krivnja, nego krivnja onih političa-

¹ Na poštanskoj predatnici prilijepljenoj uz koncept pisma stoji datum »11. IX. 1908.«.

² Don Juraj Biankini (1847.—1928.) bio je glavni urednik *Narodnog lista* u Zadru (1871.—1919.). Bio je zastupnik u pokrajinskom dalmatinskom Saboru i Carevinskom vijeću u Beču (1892.—1918.), a u vrijeme dopisivanja s Pilarom prvak je Hrvatske stranke nastale spajanjem dijela dalmatinskih pravaša i narodnjaka.

³ Dekret o aneksiji Bosne i Hercegovine donesen je 6. listopada 1908. godine.